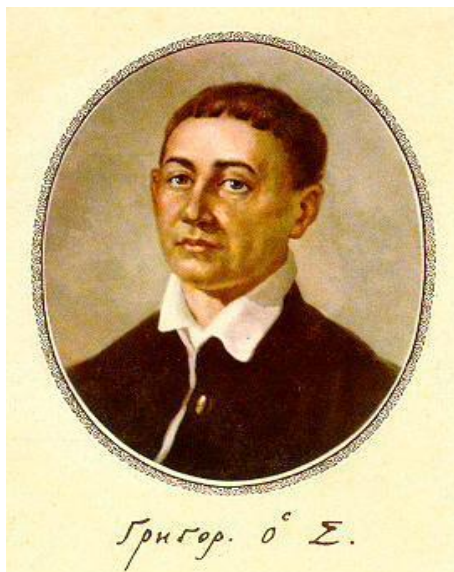

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет
Кафедра української та зарубіжної літератур

**Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність
(до 300-річчя від дня народження)**

Збірник наукових статей

Одеса
2022

УДК 821.161.2.09

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)

Редакційна колегія

Бандура Т. Й., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Боева Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Коваленко О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної мов Одеського державного аграрного університету

Літературна творчість Григорія Сковороди й сучасність (до 300-річчя від дня народження) : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 218 с.

© Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

О. Забужко у своїй ліриці вибудовує художній світ на засадах української ментальності, використовує факти національної та світової історії, але її творча інтенція масштабна, спрямована на досягнення закономірностей історичного поступу народів, глибин людської екзистенції, що виводить її лірику за вузьконаціональні або гендерні рамки, вклинюючи в європейський (світовий) літературний дискурс.

Література

1. Грачова Т. Феномен поетичного мислення О. Забужко у контексті постмодерного літературного простору. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, культури та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2017. Вип. 16. С. 84–86.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2013. 344 с.
3. Забужко О. Диригент останньої свічки : поезії. Київ : Рад. письменник, 1990. 144 с.
4. Інтерв'ю з О. Забужко. *Жінка як текст* : Е. Андієвська, С. Павличко, О. Забужко; *фрагменти творчості і контексти* / Упор. Л. Таран. Київ : Факт, 2002. С. 190–198.
5. Карабльова О. Сексуальність як вияв самотності у прозі Оксани Забужко. *Слово і Час*. 2015. № 7. С. 76–83.
6. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі О. Забужко. *Слово і Час*. 2004. № 2. С. 39–47.
7. Ушкалов Л. Дзеркала Оксани Забужко. URL : <http://www.bookland.com/download/8/83/83278/sample.pdf>. (дата звернення : 10.09.2022)

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
та зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

*Валерія Корнієнко,
магістрант
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ЧАРІВНИХ КАЗКАХ

Постановка проблеми. Особливу цінність у межах лінгвокультурології має зіставлення мовних картин світу різних етносів, яке передбачає дослідження на матеріалі різноманітних текстів. Нашу увагу привернули народні чарівні казки українців і англійців.

Як відомо, актуальним у сучасній лінгвістиці є розгляд зв'язку мови і культури. Цікаві результати у межах лінгвокультурології представлені в роботах вітчизняних мовознавців І. Голубовської, О. Бессонової, О. Бондаренка, в російському мовознавстві – Н. Арутюнової, О. Горошко, А. Кириліної та інших.

Стереотипи поведінки представників того чи іншого етносу репрезентовані в культурних традиціях, звичаях; вербалізовані стереотипи закріплені у текстах, зокрема, народних казках. Народна казка – один з небагатьох жанрів усної народної творчості, який доніс до наших днів відлуння прадавніх вірувань, уявлень і традицій предків. Отже, тексти казок видаються цікавим матеріалом для виокремлення спільних та відмінних характеристик у гендерних відношеннях представників різних етносів. Архаїчні норми стосунків *чоловік / жінка* зародилися в прадавні часи і віддзеркалюють особливості міфологічного світосприйняття.

Відносна стабільність гендерних стереотипів, їхня здатність дуже повільно змінюватись під впливом соціокультурних факторів підсилює

перспективність дослідження українських та англійських фольклорних текстів, які активно функціонують у дискурсі культур сучасних України та Великобританії.

Актуальність обраної теми зумовлена, по-перше, зростаючим інтересом до вивчення специфіки гендерних відносин у мовних картинах світу різних етносів; по-друге, недостатнім вивченням питання гендерних стереотипів на матеріалі фольклорних текстів.

Мета розвідки: з'ясувати характерні особливості чоловіка і жінки у міфологічному світобаченні українців та англійців на конкретному мовному матеріалі, визначити складники і основні чинники гендерних стереотипів у народних казках.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

– методом суцільної вибірки вилучити та проаналізувати казки з лексемами *жінка, мати, дружина; чоловік, мужчина, woman, mother, wife; man, husband*, що представлені в українських та англійських народних казках;

– виявити й описати типові гендерні ролі, які репрезентують не тільки вікові особливості героїв, а й їхні функції у суспільстві;

– здійснити спробу виявлення та з'ясування кількісної або якісної гендерної асиметрії у різних мовах;

– виявити загальне і специфічне у характеристиці та ставленні до чоловіків і жінок у національному світобаченні носіїв української та англійської лінгвокультури у світлі гендерного феномену.

Перспективність даної розвідки полягає у спробі виявлення знань про світ у ментальності різних етносів (українців та англійців) крізь призму концептів *чоловік / жінка*; виявлені аналогії та розбіжності у вербалізації цих концептів допоможуть глибше зрозуміти причини й наслідки ситуацій невідповідності гендерним рольовим нормам, усталеним у певному суспільстві.

Як відомо, народна казка є одним з найбільш яскравих проявів національно-культурної специфіки у мові. Вона здатна зберігати

соціокультурну інформацію, тобто досвід народу, його філософію і мораль, релігійні уявлення, характер родинних і суспільних взаємин, історичну пам'ять. Отже, народні казки можуть виступати достовірним матеріалом для виявлення уявлень про сукупність типових чи бажаних анатомо-біологічних, емоційних, психічних, соціокультурних і поведінково-психологічних характеристик, що асоціюються з належністю індивіда до чоловічої чи жіночої статі у певній лінгвокультурі.

Відносна стабільність гендерних стереотипів, їхня здатність повільно змінюватись під впливом соціокультурних факторів підсилює актуальність вивчення регулятивного потенціалу українських та англійських фольклорних текстів. Т. Пархоменко [3], проаналізувавши українські і російські народні казки пропонує наступну типологію образу жінки: 1) жінка-наречена або дружина: її роль полягає в тому, що вона часто виступає як своєрідний приз, який треба здобути, вибороти або визволити з неволі; 2) жінка-мати: її обов'язком є народження дитини, її виховання до пори юності, необхідність дочекатися сина, який «пішов у люди» («Котигорошко» та інші); 3) жінка-бабуся: це, як правило, добра порадиця; її зустрічає юнак, який пішов виборювати своє щастя. Може бути й інший варіант жіночого персонажа цієї вікової категорії: відьма («Івасик-Телесик»).

На основі функцій чоловіків у казках, Т. Пархоменко [3] виділяє наступні типи чоловічих образів: 1) юнак, який виборює своє щастя, допомагає бідним та знедоленим, захищає, визволяє, змагається за дівчину; 2) чоловік, або старий (цар, чародій), який заважає юнакові, тобто є джерелом (носієм) зла; 3) дідусь, який іноді своїми порадами допомагає героєві. Беручи за основу ідеї автора, ми виробили власну класифікацію, якою користувалися у нашому дослідженні.

Чоловіче начало у казці представлено:	Жіноче начало у казці представлено:
1) юнаком	1) дівчиною

2) чоловіком середнього віку	2) жінкою
3) чоловіком-батьком	3) жінкою-матір'ю
4) дідусем (дідом)	4) бабусею (бабою)

Аналізуючи гендерні стереотипи у народних чарівних казках (НЧК), ми виокремили типові ролі чоловіка та жінки, які репрезентують вікові особливості та функції героїв у родині (чоловік – батько; жінка – мати).

З метою виявити спільне і відмінне в особливостях чоловічих і жіночих характеристик в українських та англійських НЧК, ми проаналізували 18 українських і 12 англійських текстів. Для більшості казок характерне протиставлення жіночого і чоловічого стереотипів поведінки. Ці тексти також дають можливість виявити загальне і специфічне в образах чоловіка та жінки у національному світобаченні носіїв української та англійської лінгвокультури у світлі гендерного феномену.

У більшості проаналізованих казок основним дієвим персонажем є чоловік, тоді як жінці відводиться пасивна роль дружини-господині. Типовий початок багатьох українських казок «Жили були дід та баба...» (або цар та царівна, чоловік та жінка) відображає традиційний погляд суспільства на співіснування чоловіка і жінки. Причому дуже часто подібного роду кліше на початку казки є єдиною згадкою про жінку у всьому творі («Іван – мужичий син» [5]; «Царівна – жаба» [6]). Отже, у 9 з 20 казок (45%) ми спостерігаємо саме такий типовий початок. Але зустрічаються і казки з чіткою вказівкою на те, що чоловік або жінка живуть поодиноці (55% проаналізованих казок).

В казках образи жінок і чоловіків є діаметрально протилежними: чоловіки – хоробрі, сміливі, сильні, вперті, горді й агресивні, а жінки – лагідні, добрі, зовні красиві, поступливі, емоційні, працьовиті, хазяйновиті. Порівняймо, наприклад, зображення головного героя з англійської казки «The adventures of Jack the giant-killer»: «*This young man was very strong, brave and clever (Цей молодий хлопець був дуже сильним, хоробрим і розумним)*» [1, 145], і казку «Catskin», де описується героїня лише з погляду

її зовнішньої краси: *She grew up very beautiful, with lovely golden hair (Вона виросла дуже гарною з чудовим золотим волоссям)* [1, 76].

В українських та англійських НЧК наявні усі основні типи жіночих персонажів: *дівчина, дружина, мати*. Специфічним для української казки є образ *баби (бабусі)*, який виявляє національні характеристики жіночої статі у певному віці. З'ясовано, що казкова героїня не втрачає прикмет, властивих простій селянській дівчині, незважаючи на чудесне походження чи високий соціальний статус.

Яскраві національні прикмети віднайдено і в образі головного героя казки. *Богатир-добротворець* репрезентує ідеальний тип воїна, що сформувався в українській світоглядній системі та отримав класичне втілення у творах героїчного епосу та народних переказах. Це фізично сильний персонаж, із здатністю до надприродних дій. На етнокультурну специфіку персонажа вказують його номінації в казкових текстах – *козак*, а також національні варіанти власних імен: *Котигорошко, Сученко, Сукевич, Медведюк* та ін. Стійким в українській казковій традиції виявився образ *Котигорошка*, який поряд із класичними сюжетами про змієборство функціонує у низці інших казок, виявляючи себе і як культурний герой. *Богатир Сученко*, поєднуючи фізичну силу, хитрість та здатність до перевтілення у тварин, споріднений із образами козака-характерника в історико-героїчних переказах. Селянський тип українця репрезентує соціально знедолений герой, при зображенні якого підкреслюються його високі моральні якості та працьовитість: *«Приїжджає Іван — мужичий син в своє царство та й оддає так, як обіцяв, бо завжди любив слова дотримувати, цареві коня того...»* [6, 97].

Головний герой у британських чарівних казках звичайно представлений у вигляді простого селянина, фермера, мисливця, рибалки («Lazy Jack» [1], «How Jack Went to Seek His Fortune» [1]). Ім'я *Джек* є центральним у народних казках Англії. Воно зустрічається у п'яти з проаналізованих нами народних казок. Дослідники відзначають, що така

обмеженість у підсистемі власного імені надає казковому тексту значення універсальності і унікальності об'єктів, що описуються у казці [4]. Ю. Мамонова у своєму дисертаційному дослідженні виокремлює три типи героя англійської казки, які позначаються прецедентним іменем Джек: 1) «дурень»; 2) нероба, в якого все виходить; 3) хитрун. Казки, де головним героєм виступає перший тип, висміюють лінощі, скупість, обмеженість розуму. Ставлення до героя другого типу вже характеризується лояльністю так само, як ставлення до нерозумної дитини. Персонаж третього типу – національний герой, який сконцентрував у собі усі риси, які цінуються народом: хитрість, мудрість і винахідливість [2].

Ідеальний тип дівчини в українській казці будується не лише за допомогою означення її фізичної краси (високого зросту, чорноока, чорноброва та ін.), а й через констатацію її високих моральних якостей (людяність, вірність), розуму та працьовитості, тобто у казках стикаємося з ідеальним типом дівчини, що репрезентує класичний для фольклорної традиції українців принцип калокагатії: важлива не лише фізична доскональність, а й моральні чесноти. У казці «Залізний вовк» натрапляємо на низку моральних чеснот казкової героїні, до яких додається вірність дівчини [6].

Мова казки окреслює стереотипні уявлення про красу дівчини. Обов'язковим атрибутом позитивної української героїні більшості казок є фізична краса: «А дочка була така хороша, що й сказати не можна» [5, 81]. «А королівна – ще краща, ще пишніша, високо-високо в золотому теремі» [5, 121]. «А королівна, як сонце, пишна та гарна, високо-високо сяє» [5, 122].

В англійських казках представлено багато епітетів для окреслення зовнішньої краси дівчини: *beautiful princess* (красива принцеса), *a lovely face* (миле лице), *golden hair* (золоте волосся), *a sweet voice* (солодкий голосок). Зовнішність чоловіка змальовується умовно, в загальних рисах. В арсеналі англійських чарівних казок в основному побутує більше п'яти сталих епітетів для опису зовнішнього вигляду чоловіка. Їхнє значення узагальнене, а

вживання обмежене: *a handsome gentleman* (привабливий чоловік), *a good-looking young fellow* (гарний молодий чоловік). Це пояснюється тим, що для чоловіка є більш важливими його фізична сила, розум, а не зовнішність. В українських казках часто зустрічається настільки лаконічний опис зовнішності чоловіка, що вміщується в одну фразу, де юнак порівнюється з соколом: «Три сини, як соколи» [5, 118-122]. Крім цього, для української та англійської казкової дівчини важливими є й інші атрибути, вироблені патріархальним суспільством. Дівчина повинна вміти робити суто жіночу роботу, тому і завдання, які її дають, теж пов'язані з хатньою роботою. Жінки проходять випробування, що є елементом ініціації. Так, Царівна-жаба втішає чоловіка в печалі, тче килим, пече хліб, шиє сорочку, доводячи всім, що вона хороша господиня [5, 136].

Англійські казки у цьому не відрізняються від українських. Наприклад, в англійській чарівній казці «Tom Tit Tot» король одружується з дівчиною, яку він навіть і не бачив, тільки через те, що вона добре пряде [1].

Винятком є прохання дістати чудодійну річ у небезпечному місці: у казці «Molly Whurpie» героїні треба вкрасти у велетня-людожера меч, гаманець і кільце. Перемагає дівчина завдяки своїй кмітливості, витримці та сміливості, а також тонкому стану, легкості й прудкості, що стають перевагою над чоловічою силою, неповороткістю: *She ran, and he ran, till they came to the Bridge of One Hair. She ran lightly over, but he couldn't...* (Моллі все бігла і бігла, поки не добігла до «Мосту-тонкого-як-волосок». Вона-то перебігла по мосту, а велетень побоявся на нього ступити – зупинився...) («Molly Whurpie») [1, 44]. Цікаво, що у кінці казки Моллі одружується з сином короля, тобто це і є її винагорода. Ця кінцівка не є традиційною для андроцентричної фольклорної спадщини, це є радше винятком з правила.

Чоловічі завдання мають зовсім інший характер. Герой повинен продемонструвати хоробрість, мудрість, відданість. Іноді виконати умову неможливо без допомоги чарівних предметів, які додають героєві надлюдських можливостей: *За те, що ти добрий, дарую тобі сонілочку. Як*

на ній заграєш, то сповниться все, що захочеш» («Ненькова сопілка й батіжок») [5].

Жінка-дружина в українській народній казці зображена вірною супутницею героя, господинею, порадицею. Так, у казці «Ненькова сопілка й батіжок» натрапляємо саме на такий образ дружини [5, 152].

В українських казках часто натрапляємо на факт, що чоловік радиться зі своєю жінкою у важких питаннях: *Цар, порадившись гарненько з царицею, вирішив, що синам час одружуватися* («Царівна-жаба») [5, 136].

Проаналізувавши тексти українських та англійських народних казок, ми дійшли висновку, що для більшості цих текстів характерне протиставлення жіночого і чоловічого стереотипів поведінки. Чоловіки виступають головними героями і зорієнтовані на суспільно значущу діяльність. Також чітко простежується тенденція до обмеження жіночих персонажів домашньо-побутовою сферою. Метою казкової героїні є єдине бажання – вийти заміж («Іван – мужичий син», «Шовкова держава», «Catskin»). Незвичайним для традиційної культури став той факт, що серед англійських казок виокремлюється текст, в якому жінка є головним героєм казки і виступає активним учасником казкових перепетій.

Майже всі контексти репрезентують обмеження фемінних персонажів домашньо-побутовою сферою, орієнтуючи героїв-чоловіків на суспільно значущу діяльність, що пов'язано з дуже давньою традицією.

Висновки. Таким чином, компаративний аналіз відображення гендерних стереотипів різних культур дозволив на мовному матеріалі сфокусувати увагу на універсальних та специфічно-етнічних особливостях представників чоловічої та жіночої статі різних етносів, сформулювати чіткий фрагмент у картині світу українців та англійців.

Література

1. Волшебные сказки Британии. English Fairy Tales. Составитель В. Ф. Верхогляд. Москва : Файрис-пресс, 2003. 192 с.

2. Мамонова Ю.В. Когнитивно-дискурсивні особливості лексики англійської побутової сказки: автореф. дис. канд. філол. наук. Москва, 2004. 22с.
3. Пархоменко Т. С. Гендерна культура українців: до постановки питання. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html>
4. Смирнов А. В. Языковая картина мира англійської народної сказки: Монографія. Санкт-Петербург: ЛГУ, 2008. 293с.
5. Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку Упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвської. Київ: Веселка, 1990. 271с.
6. Українські народні казки. Львів: Вид-во «Каменярь», 1977. 223с.
7. English Fairy Tales Collected by Joseph Jacobs, The Electronic Classics Series. Електронний ресурс. 2013. 169 р. Режим доступу: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/joseph-jacobs/English-Fairy-Tales.pdf>

УДК 82.09.(1477)

*Галина Авксентьєва,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
та зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

*Варвара Морозова-Бабінчук,
магістрант
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ЖАНРОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ РОМАНУ В. ДОМОНТОВИЧА

«ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ»

Постановка проблеми. Серед українських модерністів двадцятих – сорокових років вирізняється унікальною інтелектуальною та мистецькою біографією Віктор Домонтович. Він належав до покоління митців, які